

Rhetoricorum ad Herennium libros IV, Marco quidem Ciceroni tribuunt B. Hieronymus in Abbatiam, Præfat. quæ ad Pammachium, & Præfatius lib. 6. 8. 9. & 10. E junioribus vero Leonardus Aretinus in vita Ciceronis, Trapezuntius primo Rhetoricorum, Laurentius Vallensis, Angelus Politianus, & Udalricus Zasius proœmio Comment. in hunc magistrum Herennianum: oprofereque idem descendunt Nicolaus Angelius, Marinus Bechicemus, Georgius Valla Placentinus. Sed hanc sententiam refutat Angelus Decembrius lib. I. de Politia literaria, part. 10, Corradus in Quaestura, & Franciscus Floridus lib. I. Subdidicorum, cap. 4. Sed quem eorum putent auctorem, non exponunt, Nonnulli, non levibus aduerti consensibus, Cornificio affirmant, quem Rhetorica scripsisse Fabius docet lib. III, cap. 1, & alibi. Eam sententiam oppugnat M. Martius, Contra esse eorum auctorem Cornificium, persuasum fuit Petro Victorio, Paulo Manucio, Majoragio, Mureto, Sigonio, ac Riccobono; cuius hæc de re extat tractatus adversum M. Martium, Raphael quoque Regius, vel Cornificii esse putat, vel Virginii Rufi, vel Timolai: qui unus e trīginta Romanorum tyrannis fuit: at Virginii temporibus Neronis iuuentutem in eloquentiæ studio exercebat; ut auctor est Tacitus Annal. XV, eumque de arte Rhetorica scripsisse Fabius ait lib. III, cap. 1, ac meminit illius etiam Plinius epist. 1. lib. II, de quo eodem Tranquillus egit libro de Claris Rhetoribus. Aliis quoque auctor videtur M. Gallio, quem inter Rhetoras reponit rhetor Seneca, ac meminit quoque ejus auctor Dialogi de causis corruptæ eloquentiæ: Gallioni quidem disertim tribuit Julius Scaliger Oratione pro Cicerone contra Erafmum, & lib. III. de re Poetica cap. 31. & 36. Denique Nascim-

banus in libro II. Cic. de Inventione vult, aut Ciceronis filium auctorem esse, aut Lauream ejus liberum; qui & ipse Cicero vocabatur, eosque libros scribere potuit, ut perferret oratoriam artem, cujus partem tantum tractarat Cicero in duobus, ut ait, de Inventione libris. In hoc dissentiu, nos iis accedimus, qui Cornificii esse arbitrantur: idque iis compulsi, quæ a Riccobono & aliis adducuntur. Sed quis iste Cornificius? nup L. Cornificius, qui Cæsaris Quæstor fuit bello civili, & pro Prætoris missus in Illyricum, teste Cæsare lib. IV, quique Cæsare interempto partes Senatus secutus, atque a Senatu in Libya persequutus & cæsus fuit, ut est apud Appianum lib. IV, & Dionem lib. XLVIII? Extant ad eum epistolæ Ciceronis lib. XII. Atque hunc patrem esse quatuor ad Herennium librorum censet Glandorpus in Otomastico. Sed mihi magis fit verisimile, esse eorum auctorem L. Cornificium Lucii filium, qui Octaviani Cæsaris partes secutus M. Bruttium Cæsaris percussorem, Plutarcho teste, pro tribunali accusavit, ac bello Siculo Octaviano strenue operam navavit, favore denique Octaviani adhuc Triumviri consulatum est adeptus anno DCCCXIX. Quod si idcirco, quia Tullii nomen a tot retro seculis prævalerint, & tamen nobilitas illius Oratoris esse non possunt; aliis eum Nascimbano suspicetur, esse nuntius e Ciceronis libertis: equidem non Lauream Tullii esse dixerim, cuius in Ciceronis villam versus habemus in Catalæis Virgilianis (nec enim; quod sciam, eum inter hujus artis doctores veterum repositi quisquam) sed Tullii Tironis; quem inter Rhetoras nomen habuisse, constat ex Plinii Veronenfis lib. II. Ac fuit is quoque inter eos, de quibus egit Tranquillus libro de Claris Rhetoribus.

R H E T O R I C O R U M

A D

C. H E R E N N I U M

L I B E R I.

I. E T si negotiis familiaribus im-

pediti, vix satis otium studio suppeditare possumus, & idipsum, quod datur otii, libentius in philosophia consumere consuevimus; tamen tuos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conferberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fuisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium susceperimus, quod te non sine causa velle cognoscere artem rhetoricam intelligebamus. Non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis arrogantia causa sibi assumpserunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquieserunt, quæ nihil attingebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. Non enim spe quæsumus, aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipimus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum juvare: ut intelligas

hanc rationem præceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum civilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad ejus fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, judiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem, vel vituperationem. Deliberativum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem & dissuasionem. Judiciale est, quod positum in controversia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inventio est exco-

gitatio rerum verarum aut verisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est ordo & distributio rerum, quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum verborum & sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum & verborum, & dispositionis

B b 2

per-

perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Hæc omnia tribus rebus affe- qui poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, qua- dat certam viam rationemque dicen- di. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Ex- ercitatio est assiduus usus, consuetu- doque dicendi. Quoniam igitur de- monstratum est, quas causas orato- rem recipere, qualque res habere con- veniret, nunc, quemadmodum ad o- rationem possint oratoris officia ac- commodari, dicendum videtur.

III. Inventio in sex partes oratio- nis consumitur, in exordium, narra- tionem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exor- dium est principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis con- stituitur, vel apparatus ad audien- dum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde gestarum, expositio. Di- visio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit; & per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus o- rationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officii, quo res cognita fa- cilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inventionis rationem accommoda- remus; de exordio primum dicen- dum videtur. Causa posita, quo com- modius exordiri possimus, genus cau- sæ considerandum est. Genera cau- sarum sunt quatuor, honestum, tur-

pe, dubium, humile. Honestum cau- sæ genus putatur, cum aut id defen- dimus, quod ab omnibus defenden- dum videtur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere: ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis, & turpitudinis partem. Humile ge- nus est, cum contempta res affer- tur.

IV. Cum hæc ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera, principium, quod Græce *προσῆμῳ* appellatur; & insinuatio, quæ *ἰσχυρῶς* nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possi- mus. Si genus causæ dubium habebi- mus, a benevolentia principium con- stituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinua- tione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nasti fuerimus, quare adversarios criminando benevo- lentiam captare possimus. Sin hone- stum causæ genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. Si uti volumus, aut id oportebit offen- dere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus di- cturi, exponere. Si principio uti no- lemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adju- mento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benevo-

lum,

lum, attentum habere auditorem vo- lumus, quomodo quidque confici pos- sit, aperiemus. Dociles auditores ha- bere poterimus, si summam caute breviter exponemus, & si attentos eos faciemus. Ab auditorum perso- na benevolentia colligetur; si res eorum fortiter, sapienter, mansue- te, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de iis existimatio, quæ iudicii expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis benevolam efficiemus au- ditorem, si nostram causam laudan- do extollemus, adversariorum per contemptum deprimeremus.

VI. Deinceps de insinuatione aper- iendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possimus, quæ diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animus auditoris a no- bis alienat; aut cum animus audito- ris, persuasus videtur esse ab iis, qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem ha- bebbit, exordiri poterimus his ratio- nibus: rem, non hominem; aut ho- minem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis, quæ facta dicantur ab adversariis, & esse indi- gna, aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de majore proferemus. Deinde ad nostram cau- sam pedetentim accedemus, & simi- litudinem conferemus. Item si nega- bimus, nos de adversariis, aut de ali- qua re dicturos, & tamen occulte dicemus interjectione verborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si

ora-

oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri solet.) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adjumentum putaverunt, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. Si desessi erunt audiendo; ab aliqua re, quæ risum movere possit, exordiemur, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspitione, irrisione, stulticia, exsuperatione, collatione, abjectione, adjectione, literarum mutatione; præterea expectatione, similitudine, novitate, historia, versu; aut ab alicujus interpellatione, aut arrisione; & si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus.

VII. Inter insinuationem, & principium hoc interest, quod principium hujusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quas præscriptimus, aut benevolam, aut attentam, aut docilem faciamus auditorem. At insinuatō ejusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendo pervenire possimus. Verum hæ tres utilitates tamen in tota oratione sunt compa-

randæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos præbeant; tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quæ vitia vitiosa sunt, docebo. In exordiendi causa servandum est, ut lenis sit sermo, & usitata verborum consuetudo, ut non apparatus oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod *vulgare* dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo minus adversarius potest uti, quod *commune* appellatur. Item illud, quo leviter commutato adversarius poterit uti ex contrario. Item vitiosum est, quod nimium apparatus verbis compositum est, aut nimis longum est, & quod non ex ipsa causa natum videtur, (quod *separatum* vocatur; in quo etiam translatum includitur) ut proprie cohæreat cum narratione; & quod neque benevolam, neque docilem, neque attentam facit auditorem. De exordio factum est: deinceps ad narrationem transeamus.

VIII. Narrationum tria sunt genera. Unum, quo exponimus rem gestam, & unamquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam aut fidei, aut criminacionis, aut transitionis, aut alicujus apparacionis, vel laudacionis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est; in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Ejus narra-

tionis

tionis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque veras, neque verisimiles continet res, ut hæ, quæ tragediis traditæ sunt. Historia est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit, velut argumenta comædiarum. Illud genus narrationis; quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, lenitatem, spem, metum, suspitionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiã, jucundum exitum rerum. Verum hæc in exercendo transigentur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperimus.

IX. Tres convenit res habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, & si non ab ultimo initio repetere volumus; & si summatim, non particulatim narrabimus; & si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur; & si transitionibus nullis utemur; & si non deerabimus eb eo, quod cœperimus exponere; & si exitus rerum ita exponemus, ut ante quoque quæ facta sunt, sciri possint, tamen nos reti-

cuerimus. Quod genus, si dicam, me ex provincia rediisse, profectum quoque in provinciam intelligatur, & omnino non modo id, quod obest; sed etiam id, quod neque obest, neque adjuvat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:

Ubi advocat Megaram, insidias fecit virgini:

Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbare, ne quid contorere, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; & si sequemur ea, quæ de brevitate præcepta sunt. Nam quo brevior, eo dilucidior & cognitior facilius narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt. Ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut patiri non potuisse. Si vera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conservanda sunt. Nam sæpe veritas, nisi

nisi hæc servata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute conflegendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicujus firma auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione nova excogitavimus, quod eam soli, præter cæteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam & perspicuam rationem excellentiorum haberemus.

X. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventionione disputandum est, in qua singulare confutitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilominus industriæ, quam rei utilitas postulat, quaeruisse videamur, si prius pauca de causulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipartito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione conjuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, conjecturalis, legitima, judicialis. Conjecturalis est, cum de facto controversia est, hoc modo: *Ajax in silva, postquam recessit que scissit per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit: occisum conspicitur: e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit: cum fratrem occisum & inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis accessit.* Hic, quoniam conjectura verum queritur, de facto erit controversia, & ex eo constitutio causæ conjecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto, aut ex scripto aliquid controversia nascitur. Ea dividitur in partes sex, quando plus minuse dicamus, &

suspicionem affert auditori meditatio- nis & artificii: quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, cum res, de quibus dicturi sumus, exponimus breviter & absolute. Nunc ad confirmationem transivimus. Tota spes vincendi, ratioque persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. Nam cum adjumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorum confecerimus.

XI. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognoverimus. Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt: noster doctor Hermetes tres putavit esse. Non ut de illorum quicquam detraheret inventionione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipartito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione conjuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, conjecturalis, legitima, judicialis. Conjecturalis est, cum de facto controversia est, hoc modo: *Ajax in silva, postquam recessit que scissit per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit: occisum conspicitur: e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit: cum fratrem occisum & inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis accessit.* Hic, quoniam conjectura verum queritur, de facto erit controversia, & ex eo constitutio causæ conjecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto, aut ex scripto aliquid controversia nascitur. Ea dividitur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias

le.

leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controversia, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: *Si lex, quæ jubet, eos, qui propter tempestatem navium reliquerint, omnia perdere; eorum navium, cæteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navis. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navium reliquerunt, scapham conscenderunt, præter unum egrotum. Is propter morbum exire & fugere non potuit. Casu & fortuito navis in portum incolomis delata est. Illam egrotus possidet. Navim petiit ille, cujus fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrariis legibus controversia constat, cum alia lex jubet aut permittit, alia vetat quippiam fieri, hoc modo: *Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex jubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locum qui petat, nominavit. Petitur ab eo multa.**

XII. Constitutio hæc legitima est ex contrariis legibus. Ex ambiguo controversia nascitur, cum scriptum duas aut plures sententias significat, hoc modo: *Paterfamilias, cum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit, hoc modo: Tullius heres meus Terentia uxori meæ XXX. pondo vasorum argenteorum dabo quæ volet. Post mortem ejus vasa pretiosa & celata magnifice petiit mulier. Tullius se, quæ velit ipse, XXX. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitio-*

Tom. IX.

ne constat causa, eum in controversia est, quo nomine factum appellatur. Ea est hujusmodi: *Cum L. Saturninus legem frumentariam de semisibus & tridentibus laturus esset, Q. Cæpio, qui per id tempus quaestor urbanus erat, docuit senatum, ararium patri non posse largitionem tantam. Senatus decrevit, se eam legem ad populum ferat, adversus rempe. videri eum facere. Saturninus ferro cepit. Collegæ intercedere. Ille nihilominus cibellam derulit. Cæpio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis adversus rempe. vidit ferro, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas dejicit, impedimento est, quo secus feratur lex. Accessit Cæpio majestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum queritur quid sit minuere majestatem. Ex translatione controversia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut judices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis, Græci in judiciis, nos in jure civili plerumque utimur. In hac parte nos juris civilis scientia maxime adjuvabit. In judiciis tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: *Si quis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit alius, quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione prætoris exceptiones sunt, & causa cadit is, qui non, quem admodum oportet, egerit; & in publicis questionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, ju-**

C c

di.

dicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.

XIII. Ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine propria lege venit in iudicium, quæ tamen ab aliis legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi. Lex est: *Si furiosus exsistit, agnatum gentiliisque in eo pecuniæque ejus potestas esto.* Et lex: *Et lex: Si parentem necesse iudicatus erit, is obvolutus & obligatus corio, debeatur in profluentem.* Et lex: *Paterfamilias sui super familia pecuniæque sua legaverit, ita jus esto.* Et lex: *Si paterfamilias intestatus moritur, familia pecuniæque ejus agnatum gentiliisque esto.* Malleolus iudicatus est matrem necasse. Ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est, & soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebat eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum ipso præsentem conferunt; testes rite afferunt: de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverit in ejus periculo, suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multe afferuntur e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cujusmodi partes essent legitime constitutionis ostendimus: nec de juridiciali constitutione dicamus.

XIV. Juridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed jure, an injuria factum sit, quaeritur. Ejus constitutionis partes sunt duæ, qua-

rum una absoluta, altera assumptiva nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicimus. Ea est huiusmodi: *Mimus quidam nominatim Accium potam compellavit in scena. Cum eo Accius injuriarum agit. Hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cujus nomine scripta dentur agenda.* Assumptiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea re comprobatur. Assumptivæ partes sunt quatuor; concessio criminis, remotio, translatio, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea dividitur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cæpio ad tribunos pleb. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium fumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is servus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem comæmeatus non venit, quod eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum & peccasse se, & consulto fecisse reus confitetur, & tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio fere non potest usu venire, nisi quando pro eo dicimus, cujus multa recte facta constant. Hoc modo in loco communi per amplificationem injiciemus; *Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci.* Ergo in iudicium non venit: at in senatum, aut ante imperatorem, &

in

in consilium talis causa potest venire.

XV. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut, *Orestes cum se defendit, in matrem confert crimen.* Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus, & vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transferitur: ut, *si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, & id jussu consulum defendat: & eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret.* In rem confertur, ut si quis ex testamento, quod facere jussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: *C. Popilius, cum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in collocationem; ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret; satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum. Exercitum eduxit, impedimenta reliquit; arcessitur majestatis.*

XVI. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis videtur ostendisse. Nunc quo modo eas, & qua via tractari conveniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quaerenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit,

& continet defensionem, hoc modo, (ut docendi causa in hac potissimum constamus:) *Orestes, cum constiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. Ergo assert eam: quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inventa ratione, firmamentum quaerendum est; id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, *Jure occidi, illa enim patrem meum occiderat; utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neque indermatam penas pendere oportuit.* Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis, iudicii quaestio nascatur oportet; quam nos iudicationem, Græci *ὑπόθεσις* appellant. Ea constituitur ex conjunctione firmamenti & rationis defensionis, hoc modo: *Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectissime fuerit a filio sine iudicio Clytemnestram occidi.* Ergo hac ratione iudicationem reperire convenit. Reperta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit.*

XVII. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, præterquam in conjecturali constitutione. In ea enim nec ratio quaeritur, quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur; quoniam

C c 2 non

non subest ratio. Quare ex intentione & infirmitate iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio est, *Occidisti Ajacem*. Infirmitas, *Non occidisti*. Iudicatio, *Occideritne*. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breviter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, dicere-mus. Nunc, quoniam factis huius

voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere; ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo hæc tardius, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria: ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatiflime tua largiamur voluntati.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM

LIBER II.

I. **I**N primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officiis artis elaborare conveniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognita viderentur; ita nobis placuit, ut ea quæ difficillima essent, potissimum scriberemus.

Causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Multo difficillimum est iudiciale. Ergo id primum absolvemus. Hoc & priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractarem, quorum inventio & prima & difficilissima est: ea quoque nobis erit in li-

bro propemodum absoluta, & parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde conjunctionem de confirmatione & confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum & earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret: qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures,

plures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur.

II. Reliquum videbatur esse, ut offenderemus, quæ ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Graeci *ἐπισημύματα* appellant, sequi, & quales vitari oporteret: quorum utrumque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. Et nimirum conjecturalem, quæ prima & difficillima est, potissimum consideremus. In causa conjecturali, narratio accusatoris suspensiones interjectas & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere, cum attentione suspensionis. Hujus constitutionis ratio in sex partes est distributa: probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, & a simili turpitudine hominem nunquam abuisse. Id videtur in causam & in vitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitiatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetitur, num honorem, num pecu-

niam, num dominationem, aut aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere. Aut num quod incommodum vitari, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium.

III. Hic accusator in spe commodi cupiditatem offendet adversarii, in vitiatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicit, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re perveniret, in suspensionem maleficii devocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspensionem: & in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. Si dicit pecuniæ causa fecisse, ostendit eum semper avarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quam plurimis vitis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus & integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum, ab eo